

KRYSTYNA CHAŁAS

WOJCIECH KACZMARCZYK

MIEJSCE I FUNKCJE SZKOŁY W BUDOWANIU SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE. ZARYS ZAGADNIENIA

Współcześnie terminem „społeczeństwo obywatelskie” określa się przestrzeń zwaną areną, poza rodziną, państwem i rynkiem, na której obywatele współdziałają dla osiągnięcia wspólnego dobra (Anheier, 2004, s. 22). Przestrzeń tą nazwano areną, albowiem właściwymi formami wyrazu dla społeczeństwa obywatelskiego są: debata, dyskusja i wspólne działanie. Giddens (2007, s. 734) do tej przestrzeni włącza także rodzinę, która obok szkół, stowarzyszeń lokalnych i instytucji pozagospodarczych charakteryzuje się podobną sferą aktywności. P. Gliński (1999, s. 111) zwraca uwagę, że u podstaw społeczeństwa obywatelskiego leży własność nie tylko dóbr ekonomicznych, ale także „innych cech jednostki czy grupy: osobowości, talentów, zdolności, kwalifikacji, wiedzy”.

Społeczeństwo obywatelskie może być rozumiane jako pewien ideał – wartość, norma, wymiar – i stanowić kryterium oceny realnie istniejącego społeczeństwa. Drugie ujęcie społeczeństwa obywatelskiego kieruje naszą uwagę na oddolne budowanie różnego rodzaju organizacji jako wspólnot wolnych i równych obywateli zorientowanych na realizację dobra wspólnego. Tak rozumiane społeczeństwo obywatelskie przybiera różne formy

Prof. dr hab. KRYSTYNA CHAŁAS – kierownik Katedry Dydaktyki i Edukacji Szkolnej, Instytut Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: kryschal@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8303-5211>.

WOJCIECH KACZMARCZYK – dyrektor Narodowego Instytutu Wolności; e-mail: wojciech.kaczmarczyk@kprm.gov.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6146-7267>.

organizacyjne i podejmuje realizację różnorodnych programów. Zorganizowanymi formami działalności obywatelskiej są: zrzeszenia, stowarzyszenia, fundacje etc.

Zdaniem J. Borowik społeczeństwo obywatelskie można opisać jako „horyzontalne powiązania pomiędzy ludźmi i grupami ludzi, czasami występującymi w mniej a czasem bardziej zorganizowanych (sformalizowanych) formach, nastawionych na działanie w kierunku wspólnego dobra” (2002, s. 76).

Jak podkreśla J. Mariański, „społeczeństwo obywatelskie zakłada aktywny udział obywateli w życiu publicznym bezpośrednio lub za pośrednictwem instytucji powołanych przez nich do istnienia” (2008, s. 144).

Jest ono swoistym łącznikiem i przestrzenią między sferą zorganizowanych oddolnych form działalności obywatelskiej a państwem, stając się w ten sposób składową demokracji. Mariański zwraca uwagę, że „Między demokratycznym państwem a obywatelskim społeczeństwem istnieje ścisły wzajemny związek. Państwo demokratyczne współtworzy społeczeństwo obywatelskie, społeczeństwo obywatelskie stwarza przestrzeń społeczną, w której jednostki czują się bezpiecznie i która jest chroniona przed nadmierną ingerencją państwa” (2008, s.143).

U podstaw tak rozumianego społeczeństwa znajdują się:

- świadomość wspólnotowego uczestnictwa;
- samoorganizacja się obywateli w grupy, zespoły, wspólnoty;
- zdolność do ustalania celów, podejmowania działań w celu obrony lub promocji ideałów, wartości, interesów;
- zaangażowanie w budowanie dobra wspólnego z zachowaniem solidarności, sprawiedliwości, wzajemnego poszanowania godności;
- przestrzeganie ustalonych reguł.

Istotnym komponentem społeczeństwa obywatelskiego jest „obywatelskość”. Według P. Glińskiego „jednym z najlepszych wskaźników szeroko określanego pojęcia obywatelskości jest grupowa aktywność obywatelska (przejawia się przede wszystkim w działalności organizacji pozarządowych, a także – choć w mniejszym stopniu – w działaniach samorządów i wspólnot lokalnych o charakterze obywatelskim i w aktywności, nielicznych raczej w Polsce, nieformalnych grup obywatelskich i ruchów społecznych)” (2005, s. 226).

Na uwagę w tym względzie zasługuje podstawa aksjologiczna aktywności obywatelskiej. Nie może zabraknąć w niej urzeczywistnienia braterstwa, solidarności, równości praw, zaufania, dobra wspólnego, kooperacji, przestrzegania wspólnie ustalonych reguł i zasad, poszanowania godności,

odpowiedzialności, mądrości i podmiotowego traktowania drugiego człowieka, grupy i wspólnoty (Wnuk-Lipiński, 2007, s. 9).

OBSZARY OKREŚLAJĄCE MIEJSCE I FUNKCJĘ SZKOŁY

W powyższym kontekście skrótowego przedstawienia istoty społeczeństwa obywatelskiego powstaje pytanie o miejsce szkoły i jej funkcje w jego budowaniu. Można w tej kwestii wyróżnić cztery obszary, w których znaleźć można odpowiedź:

- obszar współpracy szkoły z organizacjami pozarządowymi;
- obszar włączania szkoły jako podmiotu tworzącego organizacje pozarządowe;
- obszar aktywności obywatelskiej;
- obszar przygotowania młodych ludzi do budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Szkoła funkcjonuje w danym środowisku społeczno-kulturowym, które posiada określony potencjał społeczny. W przestrzeni tej istnieją bądź powstają różnego rodzaju organizacje tworzące trzeci sektor, strukturę społeczeństwa obywatelskiego. W ich programie jest wiele rodzajów aktywności budujących dobro wspólne.

Szkoła więc może zająć dwie pozycje:

- podmiotu tych organizacji, traktując siebie jako biorca inicjatyw, programów;
- podmiotu włączającego się w działalność tych organizacji;

W pierwszym przypadku, gdy szkoła staje się grantobiorcą, istnieje szansa ubogacania treści procesu wychowawczego-dydaktycznego i opiekuńczego oraz sposobów realizacji tych procesów. Wiąże się to ze wzmocnieniem funkcji wychowawczej, dydaktycznej, opiekuńczej, kulturotwórczej szkoły i orientowanie tych funkcji w kierunku innowacyjności i twórczości. Szczegółowy zakres działań zmierzających do modyfikowania programu działalności szkoły uzależniony jest od charakteru, celu i programu organizacji pozarządowej.

Można te działania ująć w następujący schemat.

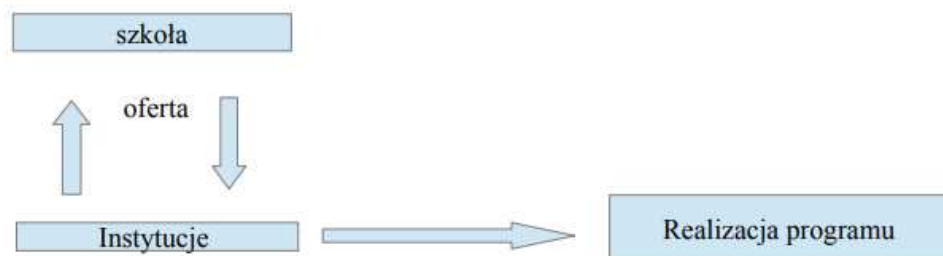
Schemat 1. Szkoła jako grantobiorca organizacji pozarządowej

W drugim przypadku szkoła może podjąć działalność wspierającą programy organizacji pozarządowych, włączając się w procesy ich realizacji. Powstaje pytanie: na ile i w jaki sposób można tę działalność włączyć w doskonalenie funkcji szkoły. Odpowiedź uzależniona jest od twórczej postawy nauczycieli, umiejętności wykorzystania tej działalności jako podstawy tworzenia nowej sytuacji wychowawczej.

Działania włączające szkołę w działalność organizacji pozarządowych przedstawia schemat 2.

Schemat nr 2. Szkoła jako współrealizator działalności organizacji pozarządowej

W obydwu przypadkach szkoła zyskuje wychowawczo-dydaktyczną wartość dodaną. Staje się przez to w sposób pośredni podmiotem społeczeństwa obywatelskiego. W obydwu przypadkach ogniwem łączącym organizację pozarządową ze szkołą jest program współpracy. Ważne jest, by miał on charakter prorozwojowego procesu, a nie jednorazowej akcji. Tylko wówczas istnieje szansa na wzmocnienie – przez udział szkoły – społeczeństwa obywatelskiego.

Drugim obszarem miejsca szkoły w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego jest formalne włączenie szkoły w organizację pozarządową. Na uwagę w tym względzie zasługuje występowanie w Polsce sieci stowarzyszeń

szkół: Towarzystwo Szkół Twórczych, Towarzystwo Szkół Aktywnych, Społeczne Towarzystwo Oświatowe, Towarzystwo Gimnazjów Poszukujących z Małych Miast i Wsi (z konieczności w likwidacji) i inne. Ten oddolny ruch nauczycieli zorientowany na poszukiwanie metod i form budowania innowacyjnych rozwiązań pełnienia funkcji szkoły i budowania jej tożsamości wyrósł z obywatelskości nauczycieli i do obywatelskości prowadzi. W ten oto sposób szkoły stają się ogniwem społeczeństwa obywatelskiego, wnosząc w jego przestrzeń konkretne dobro wspólne. Upowszechnianie go staje się istotnym czynnikiem budowania pedagogiki teoretycznie i praktycznie zorientowanej. Opracowane i upowszechniane doświadczenia stają się dla innych placówek oświatowych motywem do podejmowania decyzji w celu tworzenia nowych stowarzyszeń, zrzeszeń, wspólnot nauczycielskich, oświatowych, które łączą wspólne wartości, ideały, cele, motywy działania na rzecz twórczego rozwoju uczniów, nauczycieli, szkoły, a pośrednio społeczności lokalnej, w której szkoła pracuje.

Trzecim obszarem jest aktywność szkoły i wszystkich podmiotów ją tworzących w zakresie aktywności obywatelskiej. Chociaż w największym stopniu szkoła jest miejscem działalności dydaktycznej i wychowawczej, w której – każdy w ramach realizacji swoich ról społecznych – uczestniczą nie tylko nauczyciele oraz dzieci i młodzież, ale także rodzice, administracja szkolna i inne podmioty mające mniej lub bardziej sformalizowany wpływ na to, co się dzieje w szkole, to jednak na różne sposoby w szkole uobecnia się aktywność o charakterze z gruntu obywatelskim. Już samo spotkanie w przestrzeni szkoły tych podmiotów i współuczestniczenie w procesie zarządzania szkołą oraz procesie edukacji i wychowania nosi cechy dialogu obywatelskiego, którego istotą jest uspołecznienie procesu podejmowania decyzji (Szimanek, 2007). Z zachowaniem prerogatyw przynależnych wszystkim uczestnikom działań szkoły należy zauważyć, że obecność w praktyce szkolnej wszystkich elementów dialogu obywatelskiego, a więc informowania, konsultowania i uzgadniania ma kluczowe znaczenie w procesach decyzyjnych szkoły. Nawet w procesie edukacyjnym i wychowawczym, za realizację którego szczególną odpowiedzialność ponoszą nauczyciele, dyrektor szkoły oraz instytucje nadzoru pedagogicznego, wszelka aktywność szkoły musi odbywać się w porozumieniu i uzgodnieniu z rodzicami, którzy ponoszą największą odpowiedzialność za wychowanie swoich dzieci i za to, jakie treści edukacyjne są im przekazywane. Pamiętać także trzeba, że udział w dialogu obywatelskim oznacza odpowiedzialne występowanie w imieniu określonych interesów.

Nie można w obszarze aktywności obywatelskiej szkoły pominąć roli rad rodziców, które zgodnie z polskim prawem m.in.: uchwalają w porozumieniu z radą pedagogiczną program wychowawczo-profilaktyczny szkoły, wyrażają zgodę na działalność w szkole stowarzyszeń i innych organizacji, wnioskuje do dyrektora szkoły o ocenę pracy nauczyciela, wydają opinię do wykorzystania przez dyrektora szkoły dokonującego oceny pracy nauczyciela. Nie da się stworzyć dobrej szkoły na miarę wyzwań przyszłości oraz oczekiwań i marzeń młodego pokolenia bez włączenia w jej codzienne życie rodziców.

Obok aktywności określonej przepisami szkolnymi mamy także do czynienia w przestrzeni szkoły z działalnością wolontariacką, która należy do obszaru aktywności obywatelskiej.

Jak zauważają P. Gliński i H. Palska, aktywność społeczna w Polsce jest aktywnością „enklawową” (Gliński, Palska, 1997), która „ma miejsce w pewnych, częściowo izolowanych, obszarach życia społecznego i dotyczy względnie ‘wyłącznych’ środowisk społecznych. Jest to więc aktywność charakterystyczna dla specyficznych ‘nisz’ czy ‘enklaw’ społecznych” (tamże, s. 371). Ta diagnoza jest w dużej mierze trafna w przypadku aktywności obywatelskiej realizowanej w przestrzeni szkoły: rady rodziców są wyzwaniem dla większości szkół, wolontariat jest postrzegany poprzez pryzmat bonusów ułatwiających dostanie się do lepszej szkoły, a kultura dialogu pozostawia wiele do życzenia.

Czwartym obszarem budowania przez szkołę społeczeństwa obywatelskiego jest przygotowanie młodych ludzi do budowania teraz i w przyszłości społeczeństwa obywatelskiego. Powyżej wskazane zadanie nie jest zadaniem łatwym, posiada bowiem złożoną strukturę teleologiczną, programową i metodyczną. Nasuwa się pytanie: jaka powinna być sylwetka młodego człowieka przygotowanego do budowania społeczeństwa obywatelskiego. Najogólniej można określić, że powinien być to: świadomy, mądry, aktywny, odpowiedzialny obywatel, posiadający kompetencje aksjologiczne, społeczne, obywatelskie (Chałas, 2018, s. 33). Społeczeństwo obywatelskie ma charakter wychowawczy, a to oznacza, że musi przyjąć jakąś koncepcję człowieka, bowiem nie ma wychowania bez koncepcji człowieka. Powyższe kompetencje ze swej natury powinny mieć personalistyczne odniesienie. Przyjąć więc należy personalistyczną koncepcję człowieka – człowiek jest osobą, a to oznacza, że posiada on przymioty: godność, rozumność–mądrość, wolność, odpowiedzialność, zdolność do miłości, twórczości, transcendencji. Przed szkołą wyrasta więc podstawowe zadanie, które sprowadza się do budowania procesu wychowawczo-dydaktycznego na teorii personalizmu

pedagogicznego. Ważnym zadaniem szkoły staje się budowanie aksjologicznej funkcji szkoły zorientowanej na integralny rozwój i wychowanie ucznia. Wyrażać się ona będzie w edukacji aksjologicznej i wychowaniu ku wartościom. Ich struktura będzie obejmować:

- przymioty osoby ludzkiej;
- wartości warunkujące rozwój poszczególnych warstw życia i funkcjonowania.

Ich strukturę przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Warstwy rozwojowe i wartości z nimi związane

LP	Rodzaj warstwy	
1	Warstwa świątopoglądowa	szczęście człowieka, wartości religijne: wiara w Boga, religia, nadzieja, miłość, modlitwa, świętość
2	Warstwa kulturowa	wartości zawarte w sztuce, poezji, muzyce, plastyce, wartości określające kulturę narodu, bytujące w tradycjach narodowych, pamięci historycznej, kulturze ludowej
3	Warstwa socjologiczna	wartości moralne – prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć; wartości społeczne – godność, ojczyzna, naród, Kościół, patriotyzm, niepodległość, praworządność, tradycja, wolność, pokój, tolerancja, sprawiedliwość, równość społeczna, demokracja, solidarność; wartości życia codziennego – rodzina, sumienność, uczciwość, honor, dom, wspólnota, odpowiedzialność, posłuszeństwo, opamiętanie, cierpliwość, odwaga, koleżeństwo, czystość, samodzielność, umiejętność bycia sobą, lojalność, wytrwałość, prawdomówność, praca, pracowitość, łagodność, ufność, uprzejmość, punktualność, systematyczność, dyskrecja, szczerłość, stałość przekonań, szacunek, poszanowanie życia, pokora, przebaczenie, wyrzeczenie, jałmużna, dobre obyczaje
4	Warstwa psychologiczna	wiedza, nauka, mądrość, odkrywczość, twórczość
5	Warstwa biologiczna	wartości hedonistyczne – wolność, seks, zabawa; wartości witalne – zdrowie, pokarm, powietrze, ruch, wypoczynek, wartości geograficzno-przyrodnicze; wartości materialne – wszystkie dobra materialne ułatwiające życie, zapewniające egzystencję, pieniądze, mieszkanie, środki lokomocji, sprzęt techniczny

Powyżej wskazana struktura wartości stanowi aksjologiczną podstawę kształtowania kompetencji obywatelskich, które integralnie związane są z kompetencjami aksjologicznymi i społecznymi. Pozwala ona oddziaływać

na młodego człowieka integralnie, jej urzeczywistnianie prowadzi do pełni człowieczeństwa. Człowiek o integralnym rozwoju, zdążający do pełni człowieczeństwa stanowi szansę budowania społeczeństwa spersonalizowanego, w którym godność człowieka jest szanowana, broniąca, afirmowana. Jednym z zadań społeczeństwa obywatelskiego jest tworzenie struktur międzyludzkich: grup, wspólnot, stowarzyszeń etc. Warunkiem ich trwałości jest przejawianie postaw i wartości. Według K. Ostrowskiej struktura tych postaw i wartości przedstawia się następująco:

- miłość,
- odpowiedzialność,
- wolność,
- partnerstwo,
- koleżeństwo,
- przyjaźń,
- uznanie wolności innych,
- altruizm,
- zaufanie do innych,
- szacunek dla innych,
- wyrozumiałość,
- dobroć,
- uznanie prawdy jako podstawy życia społeczeństwa,
- uznanie rozwoju innych,
- uznanie życia innych, uznanie potrzeby terytorium,
- uznanie indywidualności i różnorodności,
- uznanie wspólnoty (1994, s. 14).

Ważnym zadaniem w kontekście tematu opracowania jest odpowiedź na pytanie o cechy prawdziwego obywatela demokracji, który stanowić powinien główny podmiot społeczeństwa obywatelskiego. Według Marii Ossowskiej tymi cechami są:

- więź z otaczającym światem,
- uznanie potrzeby podporządkowania się,
- odpowiedzialność,
- tworzenie nowej jakości,
- współdziałanie z otoczeniem,
- przekształcanie otoczenia,
- uznanie potrzeby włączenia się w „kosmos”,
- uznanie własnej małości,
- utrzymywanie kontaktu z otoczeniem,

- poznanie praw otoczenia,
- uznanie, że otaczająca rzeczywistość służy zaspokajaniu potrzeb z wszystkich wyróżnionych dziedzin,
- uznanie różnorodności w otaczającym świecie,
- uznanie, że ma się jakieś zadania wobec otoczenia,
- opanowanie tendencji eksploatacyjnych,
- uznanie praw otoczenia do trwania i rozwoju (za: Gliński, 2008, s. 200).

K. Chałas włącza do tych cech „przejawianie postawy patriotycznej, [...] otwartość na wartości i zdolność ich urzeczywistniania, wrażliwość aksjologiczną, zaangażowanie we własny integralny rozwój i w urzeczywistnianie własnej, lecz właściwej hierarchii wartości prowadzącej do pełni człowieczeństwa, animację aksjologiczną w perspektywie społecznej (środowisk mniejszych i większych), zaangażowanie w integrację społeczną z uwzględnieniem zróżnicowania kulturowego, społecznego, religijnego, a także mądrość wyrażającą się w wiedzy, rozeznaniu w dobru i złu, podejmowaniu decyzji realizacji obiektywnego dobra i jego urzeczywistnianiu” (Chałas, 2018, s. 47-48).

W powyższym kontekście wyrasta przed szkołą zadanie edukacji obywatelskiej. Zdaniem K. Chałas, edukacja obywatelska powinna uwzględniać doświadczenia różnych krajów, propozycje Unii Europejskiej, wypracowane doświadczenia polskie oraz perspektywę przyszłości zorientowanej aksjologicznie oraz personalistycznie. Obejmować powinna:

1. Rozwój świadomości jednostkowej, społecznej, obywatelskiej, politycznej:
 - zdobycie wiedzy antropologiczno-filozoficznej, odpowiedź na pytania: „Kim jest człowiek?”, „Dokąd zmierza?”, „Kim może się stać?”, „Kim powinien się stać?”,
 - zdobycie wiedzy o obowiązkach i prawach człowieka,
 - zdobycie wiedzy o organizacjach społecznych, państwowych, pozarządowych,
 - analiza warunków sprzyjających integralnemu rozwojowi człowieka, zrównoważonemu rozwojowi,
 - zdobycie wiedzy o konstytucji i innych kluczowych aktach prawnych o randze państwowej,
 - promowanie wartości dziedzictwa kulturowego i historycznego o zasięgu lokalnym, regionalnym, krajowym, europejskim, promowanie szacunku dla innych kultur narodowych, etnicznych;

2. Rozwijanie myślenia krytycznego, kształtowanie postaw, urzeczywistnianie wartości:

– kształtowanie umiejętności potrzebnych do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym:

a) otwartość na drugiego człowieka i traktowanie go jako celu, a nie środka,

b) umiejętność i sprawność komunikowania się,

c) umiejętność współpracy z drugim człowiekiem, ze wspólnotą,

d) odpowiedzialność za siebie i drugiego człowieka, grupę, wspólnotę,

e) umiejętność radzenia sobie w sytuacjach problemowych i stresowych,

f) gotowość do działalności dobrowolnej w różnego rodzaju organizacjach,

g) zaangażowanie w podejmowane zadania,

h) przejawianie postawy innowacyjnej,

– kształtowanie szacunku dla siebie i innych/ szanowanie godności własnej i drugiego człowieka w celu wzajemnego zrozumienia,

– urzeczywistnianie odpowiedzialności indywidualnej, społecznej i moralnej,

– wzmacnianie ducha solidarności, by budować więzi społeczne/ wspólnotowe/ grupowe,

– wychowanie ku wartościom osobowym, społecznym, moralnym, kulturowym z uwzględnieniem różnych perspektyw społecznych w świetle obiektywizmu aksjologicznego i odniesienia personalnego (podmiotowego),

– kształtowanie postawy przyjaźni, pozytywnego nastawienia do drugiego człowieka,

– kształtowanie umiejętności pokojowego rozwiązywania konfliktów,

– kształtowanie postawy proekologicznej, wyrażającej się troską o środowisko na rzecz zrównoważonego rozwoju,

– kształtowanie bardziej aktywnych strategii zwalczania rasizmu i ksenofobii.

3. Promowanie aktywnej partycypacji uczniów:

– stwarzanie szans na aktywność poprzez włączanie się w działania społeczności szkolnej, lokalnej, narodowej i międzynarodowej,

– stwarzanie szans zdobywania doświadczeń demokratycznych w szkole,

– tworzenie grup i wspólnot uczniowskich (Chałas, 2018, s. 48-50).

W tak ujętą edukację obywatelską wpisują się edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom. Podstawę aksjologiczną tworzą cztery kręgi wartości:

– wartości opisujące osobę ludzką,

- wartości warunkujące integralny rozwój człowieka,
- wartości środowiska, w którym człowiek żyje i funkcjonuje, wartości stanowiące europejską wspólnotę ducha.

Rozwijanie aktywności obywatelskiej staje się ważnym zadaniem szkoły włączanym w funkcję wychowawczą, dydaktyczną, aksjologiczną, kulturotwórczą. Jedną z ważnych dróg osiągnięcia tego celu jest partycypacja obywatelska, którą P. Gliński określa jako „zbiorowe i indywidualne działania odnoszące się przede wszystkim do sfery dobra wspólnego, łączące w sobie zaangażowanie, niezależność, zaufanie i solidarność społeczną oraz odpowiedzialność za wspólnotę, w której żyjemy” (2008, s. 178). Pierwszoplanowym zadaniem jest „wielki proces wychowawczy, edukacyjny i samoedukacyjny prowadzący do zasadniczej, proobywatelskiej zmiany społecznej i kulturowej. Proces ten powinien być nakierowany na wszystkie grupy społeczne (przede wszystkim młodzież, ale również przedstawiciele elit, osoby w różnym wieku i o różnym statusie społecznym, a także ludzi starszych – np. dzięki uniwersytetom trzeciego wieku), powinien angażować w sposób skoordynowany i systemowy najróżniejsze instytucje państwowe, samorządowe, medialne i pozarządowe oraz obejmować zróżnicowany wachlarz metod edukacyjno-wychowawczych” (Gliński, 2008, s. 192). Powyższe zadanie implikuje szczegółowe cele i zadania:

- jednym z celów szkoły jest wychowanie światłego, kompetentnego i sprawnego obywatela,
- u podstaw edukacji obywatelskiej powinny znaleźć się wartości zaakceptowane przez zdecydowaną część społeczeństwa,
- zmiana stylu funkcjonowania państwa, w którego centrum znajdują się wiarygodność poczynań władzy, przekaz wartości (Gliński, 2008, s. 193).

Ten sam autor wskazuje, że szkoła jest ważnym podmiotem edukacji obywatelskiej. Jej działalność w tym zakresie powinna koncentrować się głównie na „zdobywaniu przez jej podmioty (uczniów, nauczycieli, rodziców) wiedzy i umiejętności obywatelskich poprzez doświadczenia i praktykowanie działań obywatelskich, rozwiązywanie konkretnych problemów społecznych i lokalnych czy wręcz uczestniczenie w instytucjach partycypacji obywatelskiej (choć zacząć należy po prostu od reaktywowania autentycznego samorządu uczniowskiego i szkolnego oraz urealnienia pracy rad rodziców, co nie dokona się bez przyznania wszystkim tym instytucjom odpowiednich kompetencji)” (Gliński, 2008, s. 198).

Drugim ważnym zadaniem jest współpraca szkoły ze środowiskiem społeczno-kulturowym (samorząd lokalny, organizacja społeczna, media).

Sprowadzać się ona powinna do włączenia młodzieży w realizację programów instytucjonalnych oraz opracowywania przez szkołę projektów działalności społeczno-obywatelskiej i włączania w ich realizację instytucji lokalnych i pozalokalnych (Gliński, 2008, s. 198).

W powyższym kontekście na uwagę zasługują programy:

a) szkoła w środowisku – aktywnie włączająca się w realizację programów,

b) szkoła dla środowiska – oferująca projekty edukacji obywatelskiej. Trzecim zadaniem, które wskazuje Gliński, są staże aktywizacyjne dla młodzieży – w lokalnych mediach, organizacjach pozarządowych, instytucjach samorządowych (2008, s. 198). Zdaniem Glińskiego „edukacja obywatelska powinna [...] polegać na przekazywaniu pewnego zakresu wiedzy teoretycznej, wiedzy «stosowanej» i doświadczeń praktycznych oraz tego, co określić można jako proces wychowania do wartości (formacja). Teoria musi być przekazywana w sposób w miarę syntetyczny i prosty (odchudzanie programów), ale powinna obejmować także nowoczesne podstawy wiedzy na temat sektora pozarządowego (na przykładzie roli tego sektora w demokracji, idei ekonomii społecznej czy zasady pomocniczości). Edukacja stosowana powinna kształcić rozmaite obywatelskie umiejętności praktyczne uczniów, uczyć przez doświadczenie sprawnego dialogu, mediacji, poruszania się w świecie instytucji demokratycznych czy rozwiązywania różnorodnych zadań obywatelskich” (tamże, 199-200).

Jak to zostało pokazane wyżej, szkoła ma swoje istotne miejsce w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i spełnia szereg ważnych dla jego kondycji funkcji. P. Gliński twierdzi, że: „struktury społeczeństwa obywatelskiego w Polsce są jeszcze stosunkowo słabe i nie stanowią odpowiedniego ekwiwalentu dla świata biznesu i polityki” (2008a, s. 2). E. Mokrzycki uważa z kolei, że w Polsce zasadnicza gra toczy się między silnymi grupami nacisku i władzą (Mokrzycki, 2001). Słabe społeczeństwo obywatelskie zostaje pozostawione na uboczu tej gry samo sobie. Polska demokracja charakteryzująca się proceduralną poprawnością w funkcjonowaniu instytucji państwa żywi się niską kulturą polityczną, współczesny Polak ma skłonność do widzenia świata społecznego w kategoriach gry o sumie zerowej. Takiej filozofii społecznej nie można pogodzić z ideą społeczeństwa obywatelskiego. Szkoła doświadcza wszystkich ułomności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, jako jego część, jednak może odegrać ważną rolę w kształtowaniu pożądanych wzorców kulturowych.

Podsumowując – określone spektrum zadań powinno znaleźć swe należne miejsce w pełnionych przez szkołę funkcjach: wychowawczej, dydaktycznej, aksjologicznej, kulturotwórczej. Powinna ona stać się swego rodzaju ośrodkiem przygotowującym młodych ludzi do budowania społeczeństwa obywatelskiego. Priorytetem staje się nauczanie przez działanie.

BIBLIOGRAFIA

- ANHEIER, H. (2004). *Civil Society. Measurement, Evaluation, Policy*. London: Earthscan.
- BOROWIK, J. (2002). Religia i kościół a społeczeństwo obywatelskie w procesie demokratycznej transformacji na przykładzie Polski. W: J. BANIAK (red.), *Katolicyzm polski na przełomie wieków. Teologiczny, intencjonalny i wspólnotowy wymiar Kościoła* (s. 73-84). Poznań: UAM.
- CHAŁAS, K. (2018). Przyszłość należy do świadomych i aktywnych obywateli. Jakie kompetencje są im potrzebne? Jak skutecznie je kształtować? (Perspektywa aksjologiczna). W: M. KWIATKOWSKI (red.), *Kompetencje przyszłości* (s. 30-66). Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- GIDDENS, A. (2007). *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- GLIŃSKI, P. i PALSKA, H. (1997). Cztery wymiary aktywności obywatelskiej. W: H. DOMAŃSKI i A. RYCHARD (red.), *Elementy nowego ładu* (s. 356-392). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- GLIŃSKI, P. (1999). O społeczeństwie obywatelskim w Polsce: teoria i praktyka. W: D. GAWIN (red.), *Homo elicens. Społeczeństwo świadomego wyboru*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- GLIŃSKI, P. (2005). Aktywność aktorów społecznych- deficyt obywatelstwa wobec codziennej zaradności Polaków. W: W. WESOŁOWSKI, J. WŁODAREK (red.), *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska – Europa – Świat*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- GLIŃSKI, P. (2008). Demokracja bez partycypacji. O konieczności zaangażowania obywatelskiego uczniów. W: M. DUDZIKOWA, M. CZEREPANIAK-WALCZAK (red.), *Wychowania. Pojęcia. Procesy. Konteksty* (s. 173-204). Gdańsk: GWP.
- GLIŃSKI, P. (2008a). Die Zivilgesellschaft in Polen: Genese, Entwicklung, Dilemmata. W: *Polen – analysen* 25(08), 2-8.
- MARIAŃSKI, J. (2008). *Społeczeństwo i moralność. Studia z katolickiej nauki społecznej i socjologii moralności*. Tarnów: Biblos.
- MOKRZYCKI, E. (2001). *Bilans niesentymalny*. Warszawa: WIFiS PAN.
- OSTROWSKA, K. (1994). *W poszukiwaniu wartości*. Gdańsk: GWP.
- SCHIMANEK, T. (2007). *Dialog obywatelski. Polska 2007. Ocena wybranych instytucji dających obywatelom możliwość wpływania na podejmowanie decyzji publicznych*. Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- WNUK-LIPIŃSKI, E. (2007). Meandry formowania społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej. „*Chrześcijaństwo – Świat – Polityka*”. *Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła*, 1, 7-24.

MIEJSCE I FUNKCJE SZKOŁY W BUDOWANIU SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

STRESZCZENIE

W literaturze pojęcie społeczeństwa obywatelskiego jest rozumiane w dwóch znaczeniach: jako norma idealna i jako pewna rzeczywistość społeczna (Mariański, 2008, s. 143). J. Mariański zwraca uwagę, że w pierwszym znaczeniu społeczeństwo obywatelskie postrzegane jest jako „pewien ideał, wartość i norma określonego porządku społecznego, według której ocenia się realnie istniejące społeczeństwa” (tamże). Społeczeństwo obywatelskie w drugim znaczeniu odpowiada temu, co pozostając poza strukturami instytucji państwowych, znajduje wyraz w oddolnej inicjatywie zwyczajnych obywateli. Obejmuje rozmaite formy zorganizowanej działalności obywatelskiej w formach stowarzyszeń, zrzeszeń, towarzystw dobroczynnych, fundacji, kół, rad, komitetów, ruchów ochotniczych spółdzielni socjalnych itp.

Podstawowym warunkiem budowania społeczeństwa obywatelskiego jest poszanowanie godności osoby, ugruntowanie obywatelskiej postawy duchowej, potrzeba i umiejętność angażowania się, rozwiązywanie problemów społecznych i obywatelskich, umiejętność grupowej aktywności obywatelskiej na rzecz praw cywilnych, politycznych, socjalnych, przeświadczenie o ważności wartości i cnót obywatelskich i gotowość ich urzeczywistniania.

W powyższym kontekście wyrasta podstawowe pytanie: jakie jest miejsce i funkcja szkoły w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego? W przedstawionym materiale została podjęta próba określenia miejsca szkoły w społeczeństwie obywatelskim rozumianym jako fakt społeczny oraz określenia funkcji, jakie może/ powinna spełniać szkoła, by przygotować młodych ludzi do budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie; obywatelstwo; funkcje szkoły.

PLACE AND FUNCTION OF THE SCHOOL IN BUILDING CIVIL SOCIETY

SUMMARY

In the literature, the concept of civil society is understood in two meanings: as an ideal norm and as a certain social reality. J. Mariański points out that in the first sense civil society is perceived as “a certain ideal value and norm of a specific social order according to which real societies are assessed”. Civil society in the second sense corresponds to what, remaining outside the structures of state institutions, finds expression in the grassroots initiative of ordinary citizens. It covers various forms of organized civic activity in the form of associations, charities, foundations, councils, committees, voluntary movements of social cooperatives, etc.

The basic condition for building a civil society is respect for the dignity of the person, strengthening of civic spiritual attitude, the need and ability to engage, solving social and civic problems, the ability to group civic activity for civil, political and social rights, a conviction of the validity and readiness of civic virtues realization.

In the context above, a basic question arises: what is the place and function of the school in building civil society? In the presented material, an attempt will be made to determine the place of the school in civil society understood as a social fact and to determine the function that the school can / should fulfill to prepare young people to build a civil society.

Key words: civil society; citizenship; school functions.